

SELJAČKA BUNA NA POSJEDIMA BELE I IVANCA 1568-69.

Josip Adamček

Nedavno smo u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti pronašli dokumente o dosad nepoznatoj seljačkoj buni na vlastelinstvima Beli i Ivanču u Hrvatskom Zagorju 1568. i 1569.¹ Buna na vlastelinstvima Beli i Ivanču ide u red većih lokalnih buna u Hrvatskoj i znatno proširuje okvire u kojima se zaoštravala klasna borba uoči opće bune 1573. Ali prije nego što se započne prikaz toka te bune potrebno je, makar i ukratko, upoznati prilike na vlastelinstvima Beli i Ivanču.

1. Oko Bele je još u XII st. nastalo veliko crkveno vlastelinstvo.² Najprije su ga posjedovali templari, a zatim ivanovci. Iako je prior ivanovaca Matko Talovac 1439. to vlastelinstvo sekularizirao, ono je ipak zadržalo neke karakteristike bivšega crkvenog posjeda.

Na posjedima belskog priorata nastalo je u XIII i XIV st. nekoliko predija koje su posjedovali vazalni plemići (Ponikva, Herihovec, Tužno, Jurketinec, Vuglovec). Belski su priori s predija uzimali samo dio feudalne rente, a ostatak su dobivali predijalci.³

U doba ivanovaca nastala je na vlastelinstvima Beli i Ivanču specifična struktura feudalnih daća. Ivanovci su još u početku XIV st. preuzeli od Zagrebačkog kaptola pobiranje crkvene desetine na svojim posjedima.⁴ Svjetovni feudalci, koji su naslijedili ivanovce, zadržali su u svojim rukama i tu daću.

Vlastelinstvo Bela ušlo je sredinom XV st. u sastav velikog kompleksa posjeda koje su u Zagorju posjedovali grofovi Celjski i njihovi nasljednici (Vitovci, Ivaniš Korvin). Ivaniš Korvin je oko 1500. prodao Belu i Ivanec mađarskim plemićima Pethöima. Poslije dugih parnica obitelj Pethö de Gerse utvrdila se na tim posjedima i držala ih sve do svog izumrća 1730.

¹ Mađarski državni arhiv u Budimpešti, Arhiv obitelji Festetić, Spisi obitelji Pethö de Gerse (dalje: MOL, Pethö de Gerse), Acta diversarum comitatum, Comitatus Varasdiensis, nro 65, 66, 68, 69; Miscellanea Antiqua, nro 56.

² E. Laszowski, Povjesne crtice o gradu Beli u županiji varaždinskoj, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, nova serija VII, 1903/1904, 191—202; Gj. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920, 85—86.

³ Tomo Crni (Niger) dobio je 1304. predij Ponikve »secundum antiquam consuetudinem domini de Bela« (Smičiklas, Codex diplomaticus VIII, 74). Dijete Ivan trebao je, prema darovnici iz 1306, za predij Tužno plaćati martinščinu (isto, 114—115). Dioba rente između predijalaca i priora podrobno je fiksirana u darovnici za Herikovec (1321) i Jurketinec (1374). (Isto, IX, 10—11; XV, 59.)

⁴ Smičiklas, CD, IX, 195—196; XII, 474—476; X, 555—557.

U doba seljačke bune vlastelinstvo su zajednički posjedovala braća Benedikt i Ladislav Pethö, koji su se stalno sukobljavali oko posjedovnih prava. Godine 1564. belskom vlastelinstvu pripadala su sela Rusakovec, Završje, Lovrečan, Tužno, Lukavec, Gačice, Vitešinec, Ponikva, Margečan, Selna, Šatornjak, Vuglovec i Stražnovec (Stražnjevec). U Ivancu je 1558. sagrađen kaštel, pa se smatrao drugim središtem tih posjeda.⁵

Jednako kao i na drugim vlastelinstvima u Zagorju, na posjedima Bele i Ivanca vinogradarstvo je bilo važna grana poljoprivrede. Kmetovi su 1573. posjedovali oko 390 vinograda, a uz to je na vlastelinstvu imalo vinograde preko 70 seljaka s okolnih posjeda (montanistae extranei). Braća Pethö pobirali su godišnje na ime gornice oko 700 vedara vina.⁶ Čini se da je gornica bila najvažnija naturalna daća na vlastelinstvu.

Gospodari Bele i Ivanca nastojali su od sredine XVI st. povećati svoje prihode s tih posjeda. U okvir tog nastojanja ide svakako i pokušaj ukmećivanja predijalaca iz Vuglovca. Godine 1495. taj su predij držali »kmetovi predijalci«, kojima je Ivaniš Korvin podijelio plemstvo.⁷ Sredinom XVI st. u Vuglovcu je živjelo već dvadesetak predijalaca, potomaka nekadašnjih kmetova. Benedikt Pethö počeo je primoravati te plemiće da daju tlaku i sve kmetske terete. Nije ih oslobodio tih tereta ni na nekoliko intervencija vladara koji je vuglovečke plemiće uzeo u zaštitu.⁸

2. Ladislav Pethö sam je sastavio kratak opis bune svojih kmetova. »Pisao sam o tim događajima« — dodao je kasnije — »kako bi ih i naši potomci spominjali.« Iz Pethöovih kroničarskih zapisa, iako su pisani s takvom namjerom, ipak nije lako rekonstruirati slijed događaja.

Buna je, prema Pethöovim zapisima, počela 5. travnja 1568. Oružane akcije poveli su kmetovi iz Ivanca. Napali su tamošnji kaštel, pretukli vlastelinskog službenika Jurja Lančića, a omrznutom Martinu Lančiću, koji je uspio pobjeći, prijetili da će ga nabiti na kolac.⁹ Prema jednom drugom dokumentu, predstavnici plemića od 30. V 1568, pobunjenici su u prvim akcijama »napali vlastelinske alode, pozatvarali vlastelinske službenike i slugu i noću zauzeli kaštel u Ivancu.«¹⁰ Pethö, međutim, ne spominje zauzimanje ivanečkog kaštela, iako je to bila najveća ustanička akcija.

Idući dan, 6. travnja, pobunjenici iz Ivanca otišli su, prema Pethöu, u »njemačku državu« (nemet országba). Vjerojatno se radilo o namjeri tih seljaka da se iseles u Štajersku, ali na vlastelinstvu su ostale njihove obitelji. Čini se da je odluka buntovnika o preseljenju s vlastelinstva primorala Ladislava Pethöa da se prema njima odnosi obazrivo. Za buntovnicima je 1. svibnja poslao svog službenika Franju Dragača i plemićkog suca Krstu Palfyja s pismom bana Jurja Draškovića. Obojica su nagovarali kmetove da se vrate na vlastelinstvo — »da se vrate kući kao da nisu ništa učinili«.

⁵ Arhiv Hrvatske, Neoregistrata acta (dalje: AH, NRA) sv. 234, br. 2.

⁶ AH, NRA, sv. 205, br. 22.

⁷ AH, NRA, sv. 208, br. 19, Arhiv JAZU, Diplomata XIX-13.

⁸ E. L a s z o w s k i, Monumenta Habsburgica III, 381, 417—418, 419.

⁹ MOL, Pethö de Gerse, Miscellanea antiqua, nro 56.

¹⁰ isto, Acta diversarum comitatuum, Comitatus Varasdiensis, nro 65.

Na belskim posjedima oružana buna započela je 2. svibnja. Dio ustanika otišao je za seljacima iz Ivanca u »njemačku državu«, a ostali su izvršili nekoliko akcija na vlastelinstvu. Pethö bilježi da su 9. svibnja pretukli neke seoske suce i vlastelinskog službenika Martina Lančića. Najkrupniju akciju izveli su 11. svibnja, kad su zauzeli vlastelinski majur kod Bele — »zarobili upravitelje (valpote), župane i pastire, oružanom rukom i nasilno«.

Vjerojatno na nagovor vlastelina pobunjenici su se 28. svibnja 1568. vratili iz »njemačke države«. Dva dana kasnije, 30. svibnja, održani su u Ivancu prvi pregovori između buntovnika i vlastele.¹¹ U tim pregovorima sudjelovalo je bansko povjerenstvo koje su sačinjavali podban Ivan Forčić, viceprototar Ivan Petričević, kanonik Grgur Myndzenty i notar varaždinske županije Gašpar Druškoci. Povjerenstvo je trebalo posredovati između vlastele i kmetova, kako bi kmetovi mogli ostati na vlastelinstvu.

Ladislav Pethö spominje pregovore od 30. svibnja vrlo kratko i daje im drugi smisao: »pozvali smo k nama mnogo gospode i plemića, viceprototara i suce radi suđenja, jer kmetovi se nisu htjeli podložiti nikakvoj pravdi i biti pokorni«. Bansko povjerenstvo nije pobunjenicima sudilo, ali su na poziv Pethöa u pregovorima doista sudjelovali okolni velikaši i plemići. Na razgovore sa seljacima došli su velikaši Šimun Keglević, Petar Ratkaj, Stjepan Bradač, Petar Kastelanffy i Bernard Turoczy.

Predstavnici pobunjenih seljaka predočili su banskom povjerenstvu i okupljenim feudalcima ispravu belskog priora Ivana Paližne od 22. VI 1396. za trgovište Ivanec i zatražili da se važnost te isprave obnovi a njene slobostine priznaju »svim pripadnostima tvrđave Bele i kaštela Ivanca«.¹² Spomenuta je isprava propisivala feudalne terete stanovnicima nekadašnjeg trgovišta u Ivancu. Kao što je inače slučaj u svima sličnim privilegijima, glavno podavanje tih stanovnika bila je novčana daća. Purgari su k tome morali davati još desetinu žitarica i vina u naravi i oko 10 dana godišnje »orati, žeti, kositi, skupljati i dopremati« poljoprivredne proizvode.¹³ Zahtjev pobunjenih seljaka da se važnost te isprave obnovi i protegne na sve kmetove na vlastelinstvu bio je zapravo zahtjev za radikalno smanjivanje svih feudalnih tereta.

Okupljeni velikaši i članovi banskog povjerenstva smatrali su da se zahtjev pobunjenika ne može ni pod kojim uvjetima prihvatiti. Ta je isprava, tvrdili su, prestala važiti prije mnogo godina; nije se primjenjivala kad su vlastelinstvo posjedovali grofovi Celjski, Sekelj, Ivaniš Korvin i Tomo Pethö. Kmetovi Bele i Ivanca već odavno daju iste daće i servicije kao i drugi kmetovi u Slavoniji. Najvažniji, pak, razlog zbog kojeg se kmetovima ne mogu priznati povlastice iz isprave Ivana Paližne, mislili su okupljeni feudarci, jest upravo tadašnja buna. Tom su bunom kmetovi prema svojoj gospodi iskazali nevjeru i time prekršili svoje obaveze iz te isprave.

Za argumentaciju feudalaca je karakteristično da se uopće ne osvrću na zahtjev seljaka da se važnost starog privilegija proširi na cijelo vlastelinstvo. Feudarci su nastojali dokazati da ta isprava u cjelini više ne važi i da se ne može primijeniti ni na stanovnike Ivanca.

¹¹ isto, *Miscellanea antiqua*, nro 56.

¹² isto, *Acta diversarum comitatum, Comitatus Varasdiensis*, nro 65.

¹³ AH, NRA, sv. 207, br. 26.

Kad su banski povjerenici obavijestili seljake da se njihov zahtjev ne prihvaća, oni su izjavili »da se neće pokoriti svojoj gospodi van spomenutih povlastica i svojih starih slobodština« i da će, ako se njihov zahtjev ne primi, napustiti vlastelinstvo.

Velikaši i plemići okupljeni 30. svibnja 1568. u Ivancu radi pregovora sa seljacima uputili su pismo biskupu i banu Jurju Draškoviću. U pismu su prikazali negativan ishod tih pregovora i izrazili nezadovoljstvo s Draškovićevim nastojanjem da se seljaci primire mirnim sredstvima. Ban je, naime, smatrao da sa seljacima treba postupati obazrivo, jer će oni u slučaju nepromišljenog pritiska napustiti vlastelinstvo. »Ako ovaj zločin prođe nekažnjen« — pisali su velikaši i plemići Draškoviću — »smatramo da će se protiv svoje gospode pobuniti ne samo ovi seljaci nego i svi u cijeloj kraljevini«. Tražili su da ban protiv pobunjenika odmah istupi s vojskom. »Neka Vaše Prečasno Gospodstvo zbog budućeg mira kraljevine predusretne zlo da u vrijeme banovanja Vašeg Prečasnog Gospodstva seljaci ne oduzmu slobodu gospodi i plemićima kraljevine i da se ne prolijeva nekužna krv kao u doba Križara u Ugarskoj« (tj. u doba Dožine bune 1514; J. A.) — upozoravali su biskupa Draškovića.

Na početku lipnja 1568. predstavnici pobunjenika posjetili su u Zagrebu bana Draškovića, ali nisu ništa postigli. Ban im je »osobno i najenergičnije naredio da odlože oružje i budu poslušni svojoj gospodi.¹⁴

Grupa velikaša i plemića pokrenula je na zasjedanju Hrvatskog sabora 24. lipnja 1568. pitanje seljačkih nemira i pobuna kao općeniti problem. Čini se da je glavni povod toj raspravi bila pobuna kmetova na posjedima Bele i Ivanca, iako se ne može isključiti mogućnost da su staleži i redovi imali u vidu i neke druge pobune. Sabor je toga dana zaključio da se prema seljačkim pobunama primijene zakoni kralja Vladislava iz doba Dožine bune u Ugarskoj. Prema tom zaključku, svaku seljačku pobunu treba energično ugušiti vojskom. Sabor je obvezao banove Jurja Draškovića i Franju Frankopana Slunjskog da, čim ih županijski funkcionari pozovu, podignu protiv pobunjenih seljaka zemaljsku vojsku.¹⁵

Po sadržaju i intonaciji saborski zaključak od 24. VI 1568. odgovarao je zahtjevima koje je grupa velikaša i plemića iz Ivanca 30. V uputila banu i biskupu Draškoviću. U oba slučaja zahtijevalo se da se s pobunjenim seljacima razračunava oružjem. Na donošenje tog zaključka vjerojatno su utjecali velikaši koji su sudjelovali na pregovorima u Ivancu (Keglević, Ratkaj, Thuroczy i drugi). On je sadržavao i indirektnu kritiku postupaka biskupa Draškovića, koji je bunu na posjedima Bele i Ivanca pokušavao smiriti na drugi način — posredovanjem između kmetova i vlastelina.

Saborski zaključak doista je potakao biskupa Draškovića da protiv belskih i ivanečkih pobunjenika istupi energičnije. Pismom od 25. lipnja 1568. zatražio je od njih najoštrijim prijetnjama da odlože oružje i da se ponašaju kao »pravi i dobri kmetovi«. »Ako još budemo čuli za neku vašu bunu« — prijeto je — »tako ćemo vas kazniti svim prikladnim i za to potrebnim sred-

¹⁴ MOL, Pethö de Gerse, Acta diversarum comitatum, Comitatus Varasdiensis, nro 65, 66.

¹⁵ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi III, 219.

stvima da ćete se zbog toga kajati ne samo Vi nego će to možda gorko oplakivati i vaša djeca.«¹⁶ Potkraj lipnja kmetovi Bele i Ivanca su se primirili, ali nisu odustali od svojih zahtjeva. Ladislav Pethö je, vjerujući da je buna završena, zaključio i potpisao prvi dio svojih zapisa o buni.

U rujnu 1568. seljaci su obnovili oružane akcije, pa je Pethö nastavio bilježiti nove događaje: »12. rujna seljaci su ubili mog suca Pavla u selu Ponikvi«, a 22. rujna su napali kuću vlastelinskog upravitelja i oteali skupljenu daću.¹⁷

Iako je biskup 25. lipnja zaprijetio seljacima Bele i Ivanca da će ih strogo kazniti ako se budu i dalje bunili, obnovljena buna nije bila ugušena vojnom silom. U Ivancu su 7. XI 1568. održani drugi pregovori između kmetova i feudalne gospode. U njima su ponovo sudjelovali podban Ivan Forčić, viceprotonotar Ivan Petričević, Gašpar Druškoci i veća grupa plemića. Feudalci su kmetovima nametnuli pismeni »sporazum« o feudalnim teretima. Čini se da se uopće nije raspravljalo o ispravi priora Ivana od Paližne, na kojoj su seljaci ranije uporno insistirali.

Ne raspoložemo podacima koji bi omogućili da se utvrdi, jesu li feudalni tereti u »sporazumu« iz 1568. bili štogod manji od onih koje su kmetovi snosili prije bune. Na zahtjev seljaka tereti su određivani prema velikom selištu, čime je onemogućeno njihovo povećavanje parceliranjem seljačkih posjeda na četvrtselišta. Ustupak seljacima bila je odredba da se desetina pšenice, ječma, raži i prosa plaća u novcu prema starim ugovorima (deseta mjera po 6 denara). Ali desetina vina i desetina svinja ostale su i dalje naturalne daće, a upravo je preko njih vlastelin najviše povećavao svoje prihode. Sporazumom je potvrđeno i vlastelinsko pravo prvokupa svih seljačkih viškova vina i meda. Prodaja vina bez njegova odobrenja proglašena je prijestupom.¹⁸

Sporazum nije zadovoljio većinu kmetova, a naročito ne onaj njihov dio koji je započeo bunu sa zahtjevom da se cjelokupna feudalna renta svede na »purgarska« podavanja iz privilegija Ivana Paližne. Na početku 1569. seljaci su obnovili oružane akcije protiv vlastelina. Pethö je zapisao da su napali i oplijenili neke njegove ljude u Ivancu, a da su u Gaćicama oplijenili kuću vlastelinskog sluge Petra. »Htjeli su jurišati i protiv mene na vlastelinski grad« — zabilježio je.¹⁹

Seljaci su oružane akcije obustavili tek poslije trećih pregovora, koji su održani potkraj ožujka 1569. pred biskupom Draškovićem. Na njima je sastavljen novi sporazum o feudalnim teretima kmetova Bele i Ivanca. U novom su dokumentu smanjena neka podavanja iz prijašnjeg »sporazuma«.

U sporazumu iz 1568. bilo je određeno da svako selište treba davati u proljeće i ljeto četiri, a zimi (od Miholja do Blagovijesti) tri dana tlake tjedno. Vlastelin je za vrijeme glavnih radova mogao tražiti da selište daje tri dana rada sa stočnom zapregom i jedan dan ručno. U doba žetve posjednik

¹⁶ MOL, Pethö de Gerse, Acta diversarum comitatum, Comitatus Varasdiensis, nro 66.

¹⁷ isto, Miscellanea antiqua, nro 56.

¹⁸ isto, Acta diversarum comitatum, Comitatus Varasdiensis, nro 68.

¹⁹ isto, Miscellanea antiqua, nro 56.

cijelog selišta morao je tlaku davati čak svaki dan. U sporazumu iz 1569. čitavo je selište i dalje trebalo davati u doba žetve svakodnevnu tlaku, smanjena je jedino zimska tlaka s tri na dva dana tjedno.

Redovite naturalne daće trebale su se 1568. davati mjerene starom mjerom »corus« (1 corus \doteq oko 4 kvarte). Godine 1569. ta su podavanja (redovita selišna daća pšenice, zobi i prosa) određena u »varaždinskim četvrtinama« (kvartama). Odnos između mjera u kojima su se redovite daće trebale davati 1568. i 1569. može se samo približno utvrditi i na temelju toga zaključiti da se, po svemu sudeći, redovite naturalne daće nisu mijenjale.

U sporazum iz 1569. nisu uvedeni neki »darovi«, koje su kmetovi ranije morali davati o Uskrsu i Ivanju. Izostavljena je također i obaveza svakog selišta da jednom godišnje vlastelinu pribavi kola drva.

Naprijed smo spomenuli da je u sporazumu iz 1568. određeno da se desetina pšenice, ječma, raži i prosa plaća na stari način u novcu. Seljaci su za svaku desetu mjeru žitarica trebali platiti 6, a za svaku desetu mjeru prosa 4 denara. Dopusšteno im je, dakle, da i dalje plaćaju smanjenu i potpunu ne-realnu vrijednost desetine. Tada je, naime, mjera (kvarta) pšenice i drugih žitarica na tržištu prodavana po 40—60 denara. Odredbe o desetini žitarica i prosa išle su, dakle, u prilog seljacima.

Međutim, vlastelin je kao naturalne daće zadržao desetinu vina i svinja, a u sporazumu iz 1569. i desetinu meda. Prema sporazumu iz 1569. »desetinski akov« (desetinu vina) kmetovi Bele i Ivanca daju na isti način kao kmetovi susjedne gospode, tj. u naravi. Desetina vina u naravi bila je zapravo po vrijednosti druga daća na posjedima Bele i Ivanca. Čini se da je vlastelin veliku vrijednost dobivao i putem desetine svinja.

Naveli smo već nekoliko podataka koji pokazuju da je najvažnija naturalna daća na posjedima Bele i Ivanca bila gornica. U sporazumu iz 1568. propisan je način utvrđivanja te daće. Procjenu veličine seljačkih vinograda, na temelju koje se određivao iznos gornice u vedrima, trebala je izvršiti komisija sastavljena od plemića iz okolice i predstavnika seljaka. Kmetovi su trebali davati gornicu (vino) čak i od šuma i sjenokoša koje su uživali u goricama.

Sporazum iz 1569. između belskih seljaka i njihove vlastele završava odredbama protiv eventualnih buntovnika koji bi pokušali dići novu bunu. Ako neki kmet počne kovati buntovničke planove i predlagati bunu protiv gospode, njega funkcionari seoske općine moraju uhvatiti, vezati i predati vlastelinu, koji će ga po zakonu kazniti.²⁰

3. Glavni uzrok seljačke bune na vlastelinstvima Beli i Ivanču bilo je povećavanje naturalne rente, a — čini se — i tlake. Seljaci su u toku bune poduzimali različite oružane akcije, ali su uvijek pristajali i na pregovore s plemićima.

Buna je obustavljena potkraj ožujka 1569. na temelju drugog sporazuma između vlastele i seljaka o feudalnim teretima. Taj je sporazum nešto olakšao seljačke terete (tlaku i desetinu), ali ni približno nije ispunio one zahtjeve

²⁰ isto, Acta diversarum comitatum, Comitatus Varasdiensis, nro 69.

koje su seljaci postavili na početku bune. Seljaci su na kraju prihvatili i minimalno smanjivanje feudalne rente, iako su isprva zahtijevali da se ona svede na podavanja ivanečkih purgara iz 1396.

Među hrvatskim feudalcima postojale su dvije taktike prema pobunjenim seljacima. Grupa velikaša i plemića oko Šimuna Keglevića tražila je da se buna već na početku uguši oružanom silom. Drugu taktiku zastupao je biskup Drašković, a čini se i belski vlastelin Ladislav Pethö. Oni su imali pred očima namjeru seljaka da napuste vlastelinstvo, pa su ih željeli primiriti mirnim sredstvima i ustupcima.

Rezultat bune belskih i ivanečkih seljaka bilo je smanjivanje težine nekoliko daća i smanjivanje tlake. Feudalci su na kraju odustali i od kažnjavanja seljaka koji su u buni sudjelovali. Čini se da je ishod bune 1568—69. bio glavni razlog zašto se kmetovi Bele i Ivanca nisu uključili u opću seljačku bunu 1573.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb